Margareta Coţofană

Termeni pentru hrană şi vestimentaţie în graiurile moldoveneşti din zona de nord
(pe baza ALRR. Bas. vol. IV)

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria (ALRR. Bas.) este o continuare directă a *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM), atlas r e g i o n a l în raport cu *Atlasul lingvistic român* (ALR), atlas naţional. Atlasele regionale cuprind o reţea mai deasă de localităţi anchetate faţă de atlasele naţionale, permiţând astfel precizarea în hărţile atlasului a ariilor de răspândire a diverselor lexeme, forme gramaticale, nuanţe de ordin semantic etc.

ALRR. Bas. este întocmit în patru volume, apărute treptat în perioada anilor 1993-2003. Este elaborat în cadrul Institutului de Lingvistică al AŞM, sub conducerea prof. Vasile Pavel. Volumul IV, pe baza căruia este realizat studiul nostru, cuprinde patru sfere semantice: ***vestimentaţie***, ***hrană***, ***pomicultură*** şi ***pădure,*** incluse în 151 de hărţi lexicale. Termenii privind domeniile „hrana" şi „vestimentaţia" ţin de „terminologia generală" [3, p. 3].

Zonele de interes major pentru articolul de faţă sunt nordul Bucovinei şi al Basarabiei (linia de sud: Ungheni-Sângerei-Soroca). Primul savant care a încercat să împartă în arii dialectale dialectul dacoromân a fost Gustav Weigand, autorul primului atlas lingvistic naţional român (WLAD). G. Weigand stabileşte pentru prima dată la nord de Dunăre trei subdialecte importante ale limbii române: moldovean, muntean şi bănăţean [4, p. 38], de asemenea susţine ideea că graiurile de nord, în special cele din Bucovina, se prezintă ca o totalitate de frânturi specifice, varietatea dialectală fiind uşor sesizabilă.

Numărul mare de forme şi variante lexicale, apărute de-a lungul anilor în zona de nord, presupune o evoluţie continuă a graiurilor populare (orale). Graiurile din nordul Bucovinei sunt caracterizate, pe de o parte, prin o serie de trăsături comune cu graiurile din sudul Bucovinei, nordul Transilvaniei, Maramureş, Ţara Oaşului, iar pe de altă parte, – cu graiurile din Basarabia şi Transnistria. Prezenţa unor particularităţi specifice în graiurile unor anumite zone este explicată istoric şi prin: migraţia din regiunile cu o arie extinsă a acestor forme, divizarea politico-administrativă ş.a. Cunoscutul dialectolog Rubin Udler,susţine că datorită influenţei limbii literare „formele dialectale pierd din productivitate şi sunt întrebuinţate preponderent în vorbirea generaţiilor înaintate" [6, p. 166-167].

Termenii analizaţi în paginile de mai jos fac parte din viaţa cotidiană a ţăranului, hrana şi vestimentaţia fiind o necesitate zilnică. Pe lângă rolul de a acoperi corpul omenesc, vestimentaţia în trecut juca un rol de diferenţiere a categoriilor sociale, apartenenţa

BDD-A23038 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

la un grup fiind marcată de aspectul vestimentar [2, p. 24]. Analizând materialele şi meşteşugurile legate de piesele vestimentare, ne dăm seama de aspectele vieţii social-economice ale populaţiei.

Compartimentul „hrana” din ALRR. Bas. vol. IV, cuprinde 22 de hărţi. În zona de nord, în special în zona Cernăuţi, atestăm diverse heteronime care desemnează unul şi acelaşi obiect. De exemplu, pentru termenul „zeamă de răcituri” (< lat. *zema*) atestăm variantele *zámă, dzámî*, *zámî* în Bucovina de nord şi pe întreg teritoriul Republicii Moldova; *zúpî* (pct. 5, 6, 7, 10); *iúşcî* (pct. 12, 24, 26, 30) (h. 478).

În rândurile ce urmează vom prezenta mai întâi termenii din domeniul hranei, specifici zonei de nord, şi care diferă de alţi termeni din alte zone, dar care impune o anumită trăsătură.

Pentru expresia „bucăţi de pâine” (bucată < lat. *buccata*) întâlnim următoarele heteronime specifice graiurilor de nord: *uscăĉúni* < usca + suf. *-ciune*, (pct. 9); *framatúri*, (pct. 11) < fărâmă + suf. *-tură*; *cârmoájî* (pct. 5, 15, 37, 43). (h. 485).

Spumă „smântână” < lat. *spuma* (pct. 5-8, 10, 12, 14, 16, 17, 19). Probabil că această denumire i s-a oferit în urma unei asocieri de contiguitate, adică asemănării fizice dintre smântână şi spuma propriu-zisă, în special dacă smântâna este mai întâi agitată (h. 466).

Frecăţăi „tăiţei” < *frecat* + suf. *-ăi* (pct. 23, 24, 26, şi nord-estul Basarabiei) (h. 470). În celelalte graiuri *tocmagi*, *tăiţăi, tai*, iar în nordul Maramureşului – *lăşti.*

Culişér „făcăleţ”, cu varianta fonetică *curişér* (pct. 14), este semnalat în toate punctele cartografice din regiunea Cernăuţi, termen specific după datele ALRR. Bas. doar graiurilor din această zonă şi are la origine ucr. *кулеша* „mămăligă”.

Mătură „mălai turcesc” < et. nec., este întâlnit în punctele cartografice 8, 16, de asemenea în sudul Basarabiei (pct. 219, 222) şi în localitatea 190 (Ucraina). Pe lângă determinantul *turcesc*, mai întâlnim de asemenea calificativele *tătăresc* (pct. 28, 37, 38, 39), *mânânţăl* (14, 20) (h. 475). A apărut în urma unei asocieri de formă.

Zúpă „zeamă de răcituri” < fr. *soupe*. Acest termen a suferit o modificare de sens, dat fiind faptul că *supa* reprezintă „fiertura de carne, legume sau carne cu legume, uneori cu adaos de tăiţei, fidea etc.” (DEX). *Iúşca* este un împrumut din limba ucraineană care denumeşte acest tip de zeamă (< ucr. juška) şi care este utilizat în punctele 12, 24, 26, 30, dar şi de-a lungul râului Nistru (h. 478).

Uscătúri „posmagi” < lat. *exsucare*, întâlnit doar în regiunea Cernăuţi (pct. 9, 11, 14-16) şi care are acelaşi sens cu *pắni uscatî* (pct. 5-8, 10, 12), *pesméţ* (pct. 17-20, 22) (h. 486).

Din punct de vedere etimologic, sunt înregistrate şi unele împrumuturi din bulgară (*pită* „pâine”), turcă (*sarmale*), franceză (*bulion*) etc., precum şi lexeme formate cu mijloace proprii ale limbii române: *învârtită* „prăjitură”, *colţunaşi*, cunoscute pe arii extinse.

* * *

Compartimentul „vestimentaţia” cuprinde 69 de hărţi din ALRR. Bas. vol. IV.

În Bucovina, pentru desemnarea aceluiaşi obiect, sunt arestate deseori mai multe heteronime, după cum urmează: *scurtă* (pct. 5, 7, 11-17, 23), *jachetă* (pct. 20), *sumanaş*

BDD-A23038 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

(pct. 9) „palton de suman cu guler de blană” (h. 396); *cheptăraş* (pct. 8, 9, 15), *lébic* (pct. 11), *mintian* (pct. 19) „cojocel fără mâneci” (h. 400); *scurtă* (pct. 7), *camizelcă* (pct. 13), *şubă* (pct. 19, 21) „jiletcă” (h. 402); *zambalic* (pct. 5, 10), *caftan* (pct. 6), *rubaşcă* (pct. 21), *vizitcă* (pct. 26) „jachetă femeiască” (h. 409); *horbuță* (pct. 18), *hacluială* (pct. 6, 8, 10, 16), *broderie* (pct. 14), *curuncă* (pct. 12), *miniteț* (pct. 19, 21, 22) „dantelă” (h. 414); *brăcinăriță* (pct. 6), *rotiță* (pct. 10, 13, 16, 20), *vârtej* (pct. 23, 24) „căluş de lemn” (h. 421); *chingă* (pct. 19-23), *frânghie* (pct. 6, 10) „brâu lat roşu” [h. 426]; *chingă* (pct. 5-7, 11, 12, 14-17, 20-25), *poias* (pct. 10), *t'inguță* (pct. 20, 24, 30) „cingătoare colorată” (h. 428); *şpigniță* (pct. 7, 10, 15), *fotă* (pct. 11) „fustă decorativă” (h. 429); *caşchet* (pct. 9), *capiță* (pct. 12, 13) „şapcă” (h. 432); *tulpan* (pct. 5, 11, 15), *lânar* (pct. 10), *basma de lână* (pct. 21, 22), *bastică* (pct. 17) „şalincă albă de lână cu țurțuri” (h. 436); *şaluț* (pct. 6, 7, 10, 17), *pautincă* (pct. 19), *marchizet* (pct. 11), *şarfuşoară* (pct. 24) „fular femeiesc străveziu” (h. 451); *sponcă* (pct. 6, 7, 10, 16, 22, 23), *agraf* (pct. 14, 20), *şpelcă* (pct. 15), *sugratari* (pct. 14) „ac de siguranță” (h. 453); *căpuşor* (pct. 9, 10), *măciucuță* (pct. 19), *bulaucă* (pct. 25), *floricică* (pct. 18) „gămălia acului” (h. 455).

Ca şi în cazul altor sfere semantice, multe unități lexicale din cadrul vestimentației sunt de origine ucraineană *tulup* (< ucr. *tólub*, *tólup*), rusă *şuba* (< rus. *şuba*) „cojoc” (h. 397); *crujbă* (< rus. *crujeva*) pentru „dantelă” (h. 414); *rubaşcă* (< rus. *rubaşca*) pentru „cămaşă” (h. 415); *şpiniță* (< ucr. *spidnița*) pentru „fustă decorativă” (h. 429); germană; *fartuc*(*h*) (germ. *vortuch*).

Graiurile din regiunea Cernăuți, dar şi din nordul Republicii Moldova formează deseori arii răzlețe cu Basarabia şi Transnistria. De exemplu, termenul *pidjac* (< rus *пиджак*) „palton scurt de suman cu guler de blană” (h. 396) este atestat atât în graiurile de nord (pct. 19, 21, 22, 30, 42), cât şi de-a lungul râului Nistru (pct. 62, 64, 70, 78, 84, 96, 97, 105); *pui* (< lat. *pulleus* = *pullus*) „altiță la ie” (h. 412) este întâlnit în regiunea Cernăuți (pct. 7, 17) şi într-o zonă compactă din sud-estul Basarabiei (pct. 152, 156, 158, 167, 169, 174, 176); *curea lată* „chimir” (h. 422), este fixat în regiunea Cernăuți (pct. 5, 6, 10) şi într-o zonă compactă din centrul Republicii Moldova (teritoriul din jurul oraşului Chişinău).

Prezintă interes şi alți termeni aflați în puncte cartografice răzlețe: *stănuț* „pieptar femeiesc din piei de cârlan”, în zona de nord (pct. 29, 38, 55, 59, 61, 65) şi în r-nul Krâmsk, Ținutul Krasnodar (pct. 227); *burnuz*/*burmuz* „palton scurt femeiesc” atestat în nordul Basarabiei (pct. 27, 33), în centru (pct. 122, 152) şi în regiunea Kârgâzstan (pct. 146); *zimț*, „dantelă”, întâlnit în nord (pct. 35, 51, 56, 62) şi în zona de sud-est a Basarabiei (pct. 173-175, 187); *papahă* „căciulă cu urechi”, înregistrat în nordul Republicii Moldova (pct. 25, 32, 47), şi în regiunea Omsk (pct. 75); Lazo (pct. 236); *bariz* „şalincă albă de lână cu țurțuri”, utilizat în nordul republicii (pct. 33, 37, 38, 54) şi în regiunea Krasnodar (pct. 227, 228), unde locuiesc comunități de români.

ALRR. Bas., vol. IV include 14 hărți cu privire la piesa vestimentară care acoperă capul femeii. Din timpuri mai vechi, aceasta purta capul acoperit fie din motiv religios, fie din motivul eticii şi etichetei feminine. De aceea vol. IV (h. 436-450) ne oferă un material vast cu privire la diferite tipuri de basmale: de lână, de garus, de bumbac, de mătase, cu țurțuri, cu flori, în pătrățele etc. Punem în evidență fiecare tip în parte şi denumirile lor specifice pentru graiurile cercetate.

BDD-A23038 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

„Şalincă albă de lână cu ţurţuri”. În graiurile de nord atestăm următoarele heteronime: *şal de* (*lână*) (< tc. *şal*) în pct. 12, 19, 29; *tulpan* (< ngr. *tulpáni*) în pct. 5, 11, 15; *băsma* (< tc. *basma*) în pct. 21, 22; *lânar* (< *lână* + suf *-ar*) în pct. 10 ş.a. (h. 436).

„Şalincă de garus fără ţurţuri” are diferite denumiri în zona cercetată: *şal* în cele mai multe puncte cartografice; *bróboadă* (cf. bg. *podbradka*) în pct. 14; *bariz* (< fr. *barège*) în pct. 33, 36, 38, 50, 54; *bertă* (< fr. *berthe*) în pct. 20, 77, 87, 88 (h. 437).

„Şalincă groasă de bumbac în pătrate”. Cel mai specific termen pentru această noţiune *cadrelş*/*candrelaş* este atestat în pct. 30, 32, 38. Un alt termen este *tulpan*, răspândit în cele mai multe puncte cartografice din această regiune de nord (h. 439).

„Şalincă albă de mătase cu ţurţuri”. Prezintă interes termenul *fraşonetă* (< fr. *fanshon*), înregistrat în punctul 20 (ţinutul Herţa) (h. 440).

Pentru „basmaua cu picăţele” atestăm sinonimele geografice: *basmaluţă* (*basma* + suf. *-luţă*) în pct. 35, 42, 61; *batistă pestriţă* (< fr. *batiste*) în pct. 8; *şălurel în gratii* (*şal* + suf. *-urel*) în punctul cartografic 23 (h. 443).

În cazul noţiunii „basma roşie în trei colţuri”, în graiurile moldoveneşti de nord întâlnim frecvent heteronimul *corn* (< lat. *cornus*), în special în nordul Republicii Moldova. Derivate ale acestuia: *cornar*, *cornişor*, *corniţ*, *cornaş* ş. a. (h. 444).

Pentru „basma albă de materie simplă în patru colţuri” cel mai reprezentativ termen este *batiston* (*batistă* + suf. *-on*), fixat în pct. 37 (h. 446).

Constatăm astfel că pentru denumirea diferitor tipuri de basmale pentru femei, în graiurile moldoveneşti de nord sunt întrebuinţaţi termenii: *şal*, *şalincă*, *tulpan*, *garus*, *bariz*, *batic*, *băsmăluţă*, *cosâncă*, *şervet* etc. Cele mai multe variante lexicale sunt atestate în regiunea Cernăuţi, lexeme care imprimă zonei „o anumită coloratură” [6, p. 29].

Din domeniul vestimentaţiei mai fac parte şi alţi termeni.

Suman „manta cu glugă”, < bg. *sukmanŭ* l-a înlocuit pe *manta* (cf. pol., ucr. *manta*) în pct. 8, 12 şi 14, 18 (h. 395).

Şubă „cojoc lung cu guler mare” < rus. *şuba*, mgh. *suba*), câştigă teren în regiunea Cernăuţi (pct. 9, 11, 13), în regiunea Transcarpatică (pct. 1, 4), dar şi în multe alte puncte cartografice din Basarabia (pct. 44, 94, 134, 148, 150, 203) (h. 397).

Mintián „cojoc mai scurt de genunchi, fără guler” şi cu derivatul *mintianáş*, este atestat în nordul Bucovinei (pct. 14, 16, 18, 24) (h. 399).

Bondă, boandă „cojocel fără mâneci” (< magh. *bunda*) şi diminutivele *bondiţă*, *bondică*, *bonduşcă* sunt lexeme înregistrate în reg. Cernăuţi şi în câteva localităţi dispersate din nord-vestul Republicii Moldova. Variantele *bondă*, *boandă* formează o arie compactă în sud-vestul Basarabiei (h. 400).

Camizelcă „jiletcă” (*camizolă*: < fr. *camisole*, germ. *kamisol*) este înregistrat în pct. 13. Pe lângă acest termen în graiurile de nord mai sunt atestaţi: *stănuţ*, *pieptar*, *benduşcă* (h. 402).

Lecric domnesc „palton scurt bărbătesc”, (< germ. röckl) este atestat în nordul Basarabiei (pct. 32). Tot în aceste graiuri de nord se întâlneşte frecvent termenul *scurtă* (h. 404).

BDD-A23038 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

Caftan „jachetă femeiască de lână” (< tc. *kaftan*), pct. 6. În această zonă de nord e bine cunoscut termenul *flanea* (< fr. *flanelle*), înregistrat şi în variantele diminutivale *flănică*, *flănicuță,* în punctele 7-9, 12, 14, 20 31, 32) (h. 409).

Cusătură (< *cusut* + suf. *-ură*) este răspândit în Bucovina şi pe întreg teritoriul Republicii Moldova cu sensul de „broderie” (h. 413).

Horboțică „dantelă” (< pol. *forbot*) este cel mai des întrebuințat în Basarabia de nord. Pe lângă acesta, în regiunea Cernăuți atestăm şi *hacluială*, *rade* şi *miniteț* (h. 414).

Rubaşcă (< rus. *rubaşka*) denumeşte „cămaşa militară pentru bărbați” în unele puncte cartografice din nordul Basarabiei şi din regiunea Cernăuți (h. 415).

Cordon „cingătoare din acelaşi material cu rochia” (< fr. *cordon*) este fixat în majoritatea localităților anchetate din regiunea Cernăuți, în graiurile centrale (pct. 85, 129) şi în cele de sud-vest (pct. 195, 203, 206, 223, 212, 222) (h. 425).

Chingă „brâu lat roşu”, < lat. *cingula*, este specific pentru nordul Bucovinei şi nordul Basarabiei (pct. 15, 19, 21-23, 26, 28, 37), dar este atestat şi în regiunea Omsk (pct. 75) (h. 426).

Şpiniță „fustă decorativă pentru femei”. Aria de răspândire a termenului reprezintă zonele de contact direct dintre vorbitorii de limbă română şi ucraineană, cum ar fi nordul Bucovinei şi Basarabiei şi Transnistria (cursul de mijloc al râului Nistru) (h. 429).

Fartuh „şorț de copil” (< germ. *vortuch* pol. *fartuch*) este specific pentru reg. Cernăuți (h. 430). Termenul e folosit în arii mai extinse şi cu sensul de „pestelcă cu pieptar” (h. 431).

Capelă „chipiu” (< ngr. *kapéllo*, it. *cappello*) este înregistrat în pct. 6, 9, 10, 16, 28 şi coexistă în mare măsură cu *caschetă* (< fr. *casquette*), în pct. 14, 18-20, 22 (h. 433).

Cap „gămălia acului” (< lat. *caput*), creație metaforică, împreună cu diminutivele *capşor*, *capuşor*, formează o arie compactă în reg. Cernăuți, localitățile 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16 (h. 455).

* * *

În încheiere, atlasele lingvistice oferă un material faptic foarte prețios pentru studiul onomasiologic.

Descrierea în linii mari a situației terminologiei populare din sferele semantice „hrana” şi „vestimentația” ne-a arătat că în viul grai pentru desemnarea aceluiaşi obiect se atestă deseori mai multe heteronime. Variația diatopică a unor termeni se explică în bună măsură prin condițiile istorico-sociale de conviețuire a românilor din zona de nord cu etnicii ucraineni, ruşi, germani, polonezi etc. Graiurile din nordul Moldovei istorice dispun de un tezaur dialectal foarte variat.

Termenii cercetați sunt de proveniență diferită (latină, germană, ucraineană, rusă, poloneză, franceză, bulgară). Atestăm de asemenea creații lexicale, inclusiv de natură metaforică, formate pe teren românesc cu mijloace proprii ale limbii române.

Graiul vorbit reprezintă o comoară vie a sufletului. E tezaurul spiritual popular, iar cuvântul – comoară de imaginație şi gândire.

BDD-A23038 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

Referințe bibliografice

1. ALRR.Bas. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei*, *Transnistria*. Vol. IV de V. Pavel, V. Corcimari, A. Dumbrăveanu, V. Sclifos, S. Spânu, R. Udler. Chişinău: Tipografia Centrală, 2003.

2. Bâtcă, M. *Însemn şi simbol în vestimentaţia ţărănească*. Bucureşti: Casa „Albeona", 1997.

3. Petrovici, E. Cazacu B. *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român. Precizări preliminare.* Bucureşti, 1963.

4. Petrovici, E. *Studii de dialectologie şi toponimie*. Volum îngrijit de Pătruț I., Kelemen B., Mării I. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1970.

5. Pavel, V. *Termeni pentru fierăria meşteşugărească şi tâmplărie în graiurile moldoveneşti din zona de nord* (*Pe baza ALRR.Bas.*). În: „Buletin de Lingvistică". Chişinău, 2012, nr. 13, p. 26-36.

6. Udler, R. *Молдавские говоры Черновицкой области в сравнении с говорами Молдавской ССР, Закарпатской области УССР и других смежных областей дако-романского массива. Консонантизм.* Chişinău: Cartea Moldovenească, 1964.

Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

BDD-A23038 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)